

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова

**относно дисертационен труд на тема „Агресивно поведение при деца със
специални образователни потребности в детската градина”**

**за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше
образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика
(Предучилищна педагогика)**

Докторант: Анастасия Георгиос Тсантиду

Научен ръководител: доц. дн Розалина Пламенова Енгелс-Критидис

Общо представяне на процедурата и докторанта

Със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” № РД 38-374/24.07.2020 г. съм определена за член на научно жури по процедурата за присъждане на ОНС „доктор” на Анастасия Георгиос Тсантиду, редовен докторант по професионално направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика) с обучение на английски език. На първото заседание на научното жури, проведено на 27.07.2020 г. съм определена за рецензент.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Предучилищна и медийна педагогика” и насочен за откриване на процедура за защита.

Докторант Тсантиду е представила всички документи на електронен и хартиен носител, необходими за защитата на дисертационния си труд, съгласно изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за приложението му и според Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”. Приложени са четири публикации.

През 2008 г. Анастасия Тсантиду придобива ОКС „бакалавър” по гръцки език и литература в Университет „Аристотел” – гр. Солун, Гърция. През 2012 г. завършва в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ магистърска програма по Специална педагогика. В периода 2016 г. – 2020 г. е редовен докторант към катедра „Предучилищна и медийна педагогика”, ФНОИ. Притежава сертификат за брайлова грамотност.

Има професионален опит от работата си като учител на деца и ученици със специални образователни потребности (СОП), като обучител на мюсюлманското

малцинство в Тракия и на възрастни имигранти; като преподавател на ученици от основно училище и от гимназия; като участник в програми за консултиране. Владее на високо ниво английски и френски език.

Актуалност на тематиката

В последните години проявите на детска агресия драстично се увеличават. Това е тема, за която все по-често се говори. Агресивността при децата е обект на множество изследвания от страна на учени, опитващи се да изяснят същността и спецификата на това явление. Агресията, като социално значим проблем, се конфронтира с приетите от социума норми на поведение, води до поява на конфликти във взаимоотношенията между хората и създава противоречащи на установената нормативна уредба модели на поведение, проявяващи се още от ранното детство.

Все по-честите прояви на агресивното поведение у децата в предучилищна възраст се дължат на множество обстоятелства, провокирани както от високото ниво на агресия в обществото, така и от факта, че причините за формирането на агресивните прояви все повече се увеличават. В тази връзка, все по-категорично се налага оптимизиране на взаимодействията „семейство – детска градина”, „дете – учител” и „родител – дете”. Така се постига откритост във взаимоотношенията и формите на общуване между педагозите, децата и родителите, а това е от изключителна важност за емоционалното и общото интелектуално развитие на децата.

Научният проблем, представен в дисертационния труд е интересен и значим, свързан с необходимостта от допълнително изследване на агресивното поведение на деца със СОП в предучилищна възраст, с акцент върху това как тези поведенчески модели се проявяват в детската градина. Избраната от докторант Тсантиду тема е актуална и дисертабилна.

Характеристика на дисертационната разработка и оценка на съдържанието

Представеният за рецензиране дисертационен труд съдържа 213 компютърни страници, от които 152 страници са за основния текст, с включени 7 таблици и 29 фигури. Приложени са 51 страници библиография с 530 заглавия на английски език и гръцки език. Включени са 10 страници с 2 основни приложения: Приложение 1 – с 6 таблици със статистически данни от алфа анализ на Cronbach за част 2 от въпросник относно физическото проактивно и реактивно агресивно поведение на децата и Приложение 2 с въпросник, състоящ се от три части: общи въпроси, форма за учители относно реактивно и проактивно агресивно поведение в предучилищна възраст и скала

за взаимоотношения между ученици и учители.

В съдържателно и количествено отношение представеният дисертационен труд отговаря на изискванията за докторска дисертация.

В структурно отношение разработката се състои от въведение, четири глави, заключение, литература и приложения.

Във въведението е представен мотивът за избор на дисертационния проблем, посочена е целта на изследването, подчертана е актуалността и значимостта на избраната тема.

В първа и втора глава многоаспектно и в логична последователност е осъществен теоретичен обзор на различни теории, модели и фактори за агресивно поведение при децата от предучилищна възраст – с типично развитие и със специални образователни потребности.

Първа глава, „Дефиниране на агресивно поведение при деца. Фактори, които му влияят и неговата роля в детското развитие: теоретичен преглед” съдържа три параграфа. В началото се прави разграничение между екстернализирани и интернализирани разстройства и между агресивно поведение и груба игра в ранно детство. *Първи параграф* дефинира що е агресивно поведение в ранно детство. Разгледани са две групи теории, обясняващи агресивното поведение у децата: от една страна – инстинктът, биологично-генетичните и социо-биологичните теории, от друга – теориите за социално научаване и за потиснатата агресия. Описани са и някои конкретни модели и форми на агресивно поведение, както и важни характеристики в поведенческия репертоар при малките деца. Проследено е въздействието на агресивното поведение върху социалното им поведение в по-късна възраст.

Във втори параграф вниманието специално се насочва към факторите на агресивно поведение като важна част от неговата поява. Подчертава се значимостта на когнитивните фактори (умения за самоконтрол, стратегии за емоционално справяне и др.) за формиране на адаптивно поведение и прилагането на необходими стратегии за справяне с прекомерните емоции. Изтъкват се схващания за важността на семейните фактори и ролята на семейството в процеса на моделиране поведението на детето. Прави се смислен анализ на значението на факторите на заобикалящата среда за появата и заучаването на модели на агресивно поведение. Посочва се ролята на пола като фактор имащ отношение към детската агресия – тенденцията момчетата да изразяват повече агресивни поведения от момичетата.

В трети параграф, на основата на добро познаване на различни идеи и

схващания, е направено разграничение и е представена характеристика на агресивните поведения въз основа на техните форми (физически и релационни) и въз основа на техните функции – реактивни и проактивни.

Във втората теоретична глава се предлага компетентен преглед на литературни източници, теории и концепции, свързани с дисертационното изследване. По мое мнение, в четирите параграфа е представена същината на разглеждания проблем, отделено е място на множество съображения, кореспондиращи пряко с него.

Накратко е представена дефиниция на СОП, като са споменати видовете обучение, които се осигуряват на деца с образователни потребности в детските градини и училищата в Гърция. В отделен параграф е разгледано агресивното поведение при някои категории деца със СОП (разстройства от аутистичния спектър, ХАДВ, Даун синдром и др.). Проследено е функционирането на детето в детската градина и необходимостта от адекватна оценка на неговото развитие – участие в класната стая, взаимоотношения с другите деца и др. Описани са взаимодействията учител – дете и учител – дете със СОП, като са предложени специфични характеристики на тези взаимодействия. Цитирани са редица изследвания, установяващи затрудненията при адаптация към средата и връстниците, които децата със специални образователни потребности демонстрират. В тази връзка се подчертава изключителната важност на позитивното и подкрепящо отношение учител – дете при контрола на агресивно поведение.

Трети параграф е посветен на възможностите за предотвратяване и намеса при проява на агресивно поведение при децата. Въпреки големия обем от информация, докторант Тсантиду успява да синтезира най-значимите подходи и модели за подкрепа. Логично е изведена ключовата положителна значимост на подновената роля на общообразователния учител и възпитател като се посочват добрите примери при планиране и провеждане на приобщаващо образование в детските градини, както и ефективни стратегии използвани при агресивно поведение.

Особено ценно за практиката е обобщеното представяне на педагогическите инструменти за справяне с агресивните прояви на децата в *четвърти параграф*. Анастасия Тсантиду прави заключението, че справянето с агресията при деца със специални образователни потребности може да бъде не само предизвикателно, но и забавно. Привежда доказателства в тази посока като описва алтернативни образователни стратегии и интервенции със занимателен характер: театрални игри, приказки, музикални игри, игра на добро поведение.

Докторант Тсантиду демонстрира добро познаване на теоретичната страна на проблема и умение за анализ на възгледи и теории на различни автори по темата.

Изследователската методология е представена в *трета глава*. В нея адекватно са дефинирани целта и задачите на изследването. Много добре са формулирани хипотезите, които са релевантни на поставените задачи.

Изследователският метод използван за доказване на работните хипотези е специално разработен въпросник за учители от детските градини, композиран в четири части: общи въпроси; въпроси за деца в предучилищна възраст с реактивно и проактивно агресивно поведение (Ostrov and Crick, 2007); въпроси за отношението ученик – учител (Pianta, 2001) и въпроси, свързани с оценка на педагогическите инструменти при облекчаване на детското поведение.

Представени са участниците в изследването – 100 учители от различни детски градини в Гърция – от регионите Източна Македония и Тракия (а именно в Кавала, Драма, Ксанти, Родопи и Еврос), които имат в групите си не само деца с типично развитие, но и деца със специални образователни потребности. Всеки учител избира три деца с агресивно поведение от своята група – едно със СОП и две деца с типично развитие и отговаря на въпросника за детското агресивно поведение на тези деца. В таблици е представен профилът на учителите и децата, взели участие в изследването. Описана е процедурата на изследване, като за обработка на резултатите е използван Алфа анализ на Кронбах.

Анализът на получените резултати е направен в *четвърта глава*. В началото се представя обща статистика на участниците в анкетата учители – по пол, възраст, работно място, обучаващи групи с и без деца с образователни потребности, регион. Таблично и чрез диаграми са представени и подбраните от учителите 4 – 6-годишни деца с агресивни прояви по пол, с типично развитие и със специални потребности, включени в групи и с успоредна подкрепа.

Интерпретацията на получените резултати е осъществена чрез адекватно подбрани статистически методи. Анализът на отговорите на участниците в изследването е представен по реда на издигнатите хипотези. Разпределението на отговорите по *първата хипотеза* като цяло я потвърждава, (т.е., че момчетата показват повече агресивно поведение от момичетата) но не се наблюдава статистически значима разлика. По отношение на *хипотеза 2* (момчетата проявяват повече физическо агресивно поведение, докато момичетата демонстрират повече релационно агресивно поведение) заключението на докторанта е, че в случаи на

релационно поведение момчетата показват малко по-високо или равно агресивно поведение спрямо момчетата, докато обратното, наблюдавано в случаи на физическо агресивно поведение, когато съответните разпределения на момчетата и момичетата са статистически анализирани, тази разлика се оказва статистически незначителна. Резултатите от отговорите на респондентите определят истинността на *хипотеза 3* за несигурна (т.е. не може да се твърди, че деца без СОП демонстрират по-малко реактивно и проактивно агресивно поведение, както и по-малко физическо и релационно агресивно поведение, отколкото деца със СОП). Изводите за *хипотеза 4* (конфликт и зависимост се асоциират повече със агресивно поведение, а близост се асоциира с по-слабо агресивно поведение) са, че физическо и релационно агресивно поведение е често наблюдавано при всички, когато учители постигнат висок показател на зависимост между тях и детето. Посочва се, че в случая, в който се наблюдават високи коефициенти на близост между учителите и децата, всички видове агресивно поведение значително намаляват. Докторант Тсантиду констатира, че взаимоотношенията учител – дете имат голямото значение в детската градина. Високата близост и ниският конфликт между учител и деца развиват способностите им да осигуряват емоционална подкрепяща класна стая с възможно най-малко изразяване на агресивност. Емпиричните данни по отношение на *хипотеза 5* сочат, че децата с типично развитие имат по-голяма близост в отношенията учител – дете, отколкото децата със СОП (разликата е ~12%). Повечето учители смятат, че децата със СОП се нуждаят от специализирана подкрепа в класната стая. Логично е доказването на ефективността на педагогическите инструменти за намаляване на проактивното агресивно поведение, предположена в *хипотеза 6*. Според учителите, дори рядкото използване на педагогически инструменти е възможно да повлияе на намаляването на случаите на проактивно агресивно поведение в класната стая. Неизползването на педагогически инструменти е последвано от увеличаване на реактивно агресивно поведение. Умереното използване на педагогически инструменти изглежда не влияе значително на реактивно агресивно поведение. Анастасия Тсантиду прави заключението, че неупотребата на педагогически инструменти е последвана от повишаване на реактивно агресивно поведение.

Докторант Тсантиду демонстрира високо равнище при анализа на емпиричните данни. Изводите по отделните хипотези произтичат от проведеното изследване. Съпоставянето на получените резултати с подобни изследвания осъществени преди това създава впечатление за пълнота и завършеност на

разработката. Заключение е смислово обобщение на представените от докторанта констатации.

Приноси на дисертационния труд

Получените резултати от изследването стоят в основата на изведените приноси на автора, които са полезни както за педагогическата практика, така и за нови научни изследвания в тази област. Докторант Тсантиду представя девет теоретични и практико-приложни приноса.

В бъдещите научни намерения на докторантката е предвидено продължаване и разширяване на настоящото изследване – да се проучат агресивните прояви на деца с типично развитие и със СОП в училищна възраст и да се търси корелация в зависимост от вида на образователната среда; видовете взаимодействия на учителите с родители на деца с агресивни прояви и пр.

Критични бележки и препоръки:

✓ По мое мнение, някои от теоретичните приноси са твърде конкретни и могат да бъдат обобщени (напр. 1 и 2 принос), а други от посочените приноси от докторанта звучат по-скоро като констатации и изводи от проведеното изследване (7, 8, 9 принос);

✓ Считам, че мястото на приносите на автора е в дисертационния труд, те не трябва да присъстват единствено в автореферата.

Тази несъществени забележки не намаляват стойността на представения труд.

Въпрос: Според Вас, кои категории деца със специални образователни потребности проявяват по-често агресивното поведение в детската градина?

Автореферат и публикации

Авторефератът е разработен на 59 страници. Напълно съответства на дисертационната разработка и я представя по подходящ начин, като отразява значимите моменти, основните резултати и приносите от проведеното изследване.

Публикациите са 3 на брой, от които една е в съавторство с научния ръководител. Публикувани са в сборници от научни конференции на СУ „Св. Климент Охридски” в периода 2016 – 2019 г. Всички са по темата на дисертационния труд, посветени на превенцията на агресивното поведение в детската градина и факторите на агресивно поведение при децата. Посочена като публикация е дипломната работа на докторант Тсантиду (2012 г) при завършване на ОКС „магистър” по Специална педагогика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният за рецензиране дисертационен труд, разработен от докторант Тсантиду, отговаря на изискванията за написване на подобен род научни трудове. На основата на безспорните качества на разработката и изведените приноси, давам положителна оценка и предлагам на Почитаемото Научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на СУ „Св. Климент Охридски” в област на висше образование 1. Педагогически науки, Професионално направление 1.2. Педагогика (*Предучилищна педагогика*) на **Анастасия Георгиос Тсантиду**.

25.08.2020 г.

гр. Шумен

проф. д-р Снежана Николова